

תפיסות של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי שילובם בצה"ל של אנשים עם מוגבלות שכלית¹

שירלי ורנר²

התוכנית **שווים במדים** נועדה לאפשר לאנשים עם מוגבלות שכלית להתגייס לשירות צבאי בצה"ל בדומה לכלל חיילי צה"ל. במאמר זה מוצג מחקר שבהן את תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות שכלית בנוגע לשילובם בצה"ל של אנשים עם מוגבלות שכלית. במסגרת המחקר השווינו בין תפיסות חיילים המכירים חיילים עם מוגבלות שכלית לבין תפיסות חיילים שלא מכירים חיילים כאלה. במחקר השתתפו 239 חיילים ללא מוגבלות שכלית, 154 מתוכם הכירו חיילים מהתוכנית. המשתתפים השיבו על שאלון מובנה הבוהן תפיסות בדבר שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בצבא, ובו 19 שאלות סגורות ושתי שאלות פתוחות. תפיסות המשתתפים כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בצה"ל היו חיוביות ככלל, ויותר בקרב משתתפים שהכירו חיילים עם מוגבלות שכלית. אף שבתשובות לשאלות הפתוחות ביטאו חלק מהחיילים רגשות מעורבים כלפי השילוב, רבים יותר ראו את תרומתו לצבא ואת האפשרות שיגביר את ההנעה לשירות צבאי בקרב חיילים ללא מוגבלות. הם חשבו ששילוב זה תורם לפיתוח תפיסות חיוביות כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית, מחזק את תחושת השוויון והשייכות של חיילים אלה, מפתח אצלם כישורים חברתיים ומיומנויות תעסוקה ומשפר את תחושת המסוגלות העצמית שלהם.

הממצאים מצביעים על תרומת התוכנית ליצירת תפיסות חיוביות כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית ולחזוק האידאולוגיה של שילוב חברתי ופסיכולוגי בצה"ל. מבחינה יישומית ממצאי המחקר מדגישים את החשיבות הטמונה בעידוד היכרות מתמשכת בין חיילים עם וללא מוגבלות שכלית.

- 1 מחקר זה נערך בסיוע מענק מחקר מקרן שלם – הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית ברשויות המקומיות.
- 2 בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד והמרכז ללימודי מוגבלות, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ביטחון סוציאלי 104, תמוז תשע"ח, יוני 2018: 123-161
נשלח לפרסום ב-14.3.17, התקבל ב-3.8.17

מלות מפתח: אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות, מוגבלות שכלית, תפיסות, תיוג (סטיגמה), צה"ל, שילוב קהילתי

מבוא

שילוב קהילתי והשתתפות בחיי הקהילה הם ערכי יסוד במדיניות ובחקיקה הנוגעות לאנשים עם מוגבלות ברוב מדינות המערב (Officer & Groce, 2009; Ward & Stewart, 2008). התחייבותן של מדינות, כולל ישראל, לשמירה על זכויות אלה קיבלה הכרה באו"ם באמצעות האמנה הבינלאומית לזכויות אנשים עם מוגבלות (UN General Assembly, 2007). שילוב קהילתי הוא שילוב מלא במוסדות חברתיים, ובכללם מוסדות חינוך, תעסוקה, בילוי ופעילות אזרחית (White, Simpson, Gonda, Ravesloot, & Coble, 2010).

בישראל, כמו במדינות אחרות, יש מגמה כללית של שילוב בקהילה של אנשים עם מוגבלות, ובכללם אנשים עם מוגבלות שכלית. מגמה זו הובילה ליוזמות שונות, כגון פיתוח גני שעשועים מותאמים לילדים עם מוגבלויות שונות (Beit Issie Shapiro, 2013), שילוב ילדים עם מוגבלות בכיתות בית ספר רגילות (מילשטיין וריבקין, 2013), שילוב בני נוער עם מוגבלות בפעילות של תנועות נוער (תנועת הצופים, 2014) ואף שילוב משלחת של בוגרים עם מוגבלות בפעילות מצעד החיים בפולין לזיכרון השואה (גולדפינגר, 2012).

למרות יוזמות אלה, תחום חיים אחד שאנשים עם מוגבלות שכלית מודרים ממנו תדיר הוא שירות צבאי. התוכנית **שוויים במדים** פותחה כדי לאפשר להם להתגייס לצבא. תוכנית זו מושתתת, בין היתר, על תיאוריית המגע האומרת שמגע בין אנשים עם וללא מוגבלות עשוי להוביל לשינוי בתפיסת האנשים עם מוגבלות.

מאמר זה מתאר חלק ממחקר הערכה מקיף על התוכנית **שוויים במדים**. באותו חלק נבחנו תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי שילובם של חיילים עם מוגבלות שכלית במסגרת צבאית. זאת ועוד, נערכה השוואה בין חיילים המשרתים עם חיילים מהתוכנית **שוויים במדים** לבין חיילים שלא משרתים עם חיילי תוכנית זו, כדי לבחון אם יש הבדלים בתפיסות בין שתי קבוצות אלה.

סקירת ספרות

מוגבלות שכלית, שילוב והדרה

מוגבלות שכלית מתאפיינת במגבלות כבדות משקל בתפקוד השכלי וביכולת ההסתגלות, כפי שהן באות לידי ביטוי במיומנויות תפיסה ובמיומנויות חברתיות ומעשיות (Schalock et al.,

Maulik,) 2010). אנשים עם מוגבלות שכלית מונים 1%-2% מאוכלוסיית העולם (Mascarenhas, Mathers, Dua, & Saxena, 2011).

לעתים קרובות הם חשופים ל"תיוג ציבורי" (Phelan, Bromet, & Link, 1998) – עמדות סטריאוטיפיות של הציבור הרחב (Schalock et al., 2010; Siperstein, Parker,) (Bardon, & Widaman, 2007). תיוג ציבורי מחבל בשילובם של אנשים עם מוגבלות בחיי הקהילה (Jahoda & Markova, 2004; Mirza, Tareen, Davidson, &) (Rahman, 2009); הוא עלול להוביל לניכורם החברתי ולאי עניין בקשר עם (Abraham,) (Gregory, Wolf, & Pemerton, 2002; Dagnan & Waring, 2004).

המדיניות הנוהגת בעשורים האחרונים היא קידום שילובם הקהילתי והשתתפותם בחיי הקהילה (Officer & Groce, 2009; Ward & Stewart, 2008). שילוב קהילתי עניינו קידום של שילוב מלא של אנשים עם מוגבלות, ובכללם אנשים עם מוגבלות שכלית, במוסדות חברתיים, ובהם מוסדות חינוך, תעסוקה, בילוי ופעילות אזרחית (White,) (Simpson, Gonda, Raveslout, & Coble, 2010). ההתחייבות של מדינת ישראל לקידום ערכי היסוד של שילוב קהילתי מושתתת על אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (UN General Assembly, 2007).

אף שמגמת השילוב הולכת ומתחזקת, עדיין מושלים בכיפה הסטריאוטיפים על אנשים עם מוגבלות שכלית, ועל כן מדירים אותם תדיר משילוב בתחומי חיים שונים, יותר מאשר אנשים עם מוגבלויות אחרות. לאורך השנים הראו מחקרים שונים שמעמדם של אנשים עם מוגבלות שכלית "שומר" על מקומו בתחתית הסולם החברתי: היו מחקרים שמצאו שהציבור הרחב מעדיף קשר חברתי עם אנשים עם מוגבלות פיסית או חושית על פני קשר עם אנשים עם מוגבלות שכלית לומדים על פי רוב במסגרות חינוך מיוחדות מופרדות ושבוגרים עם מוגבלות שכלית מועסקים על פי רוב במסגרות מוגנות מופרדות או לחילופין סובלים משיעור אבטלה גבוה (Ditchman, Kosyluk, Lee, & Jones, 2016). והיו מחקרים שמצאו שאנשים עם מוגבלות שכלית משתתפים פחות בקהילה, מעורבים פחות בפעילויות פנאי קהילתיות, והקשרים החברתיים שלהם מצומצמים בהשוואה לאנשים ללא מוגבלות (Verdonschot, de Witte, Reichrath, Buntix, & Curfs, 2009).

מחקרים שונים העידו על חשיבותן של היוזמות לשילוב אנשים עם מוגבלות בקהילה: שילוב קהילתי משפר את איכות החיים (Mahar, Cobigo, & Stuart, 2013), מביא שמחה ומעצים את ההערכה העצמית של האדם (Klinger, Vaughn, Schumn, Cohen, &) (Forgan, 1998), מגביר את תחושת השייכות (Cobigo, Ouellette-Kuntz, Lysaght,) (& Martin, 2012), משפר את היכולת להחליט באופן עצמאי (Johnson, Douglas,) (Bigby, & Iacono, 2009) ומאפשר לאנשים עם מוגבלות לתרום לחברה (Overmars-) (Marx, Thomése, Verdonschot, & Meininger, 2014).

מעבר להשלכותיו החיוביות של השילוב על האנשים עם המוגבלות עצמם הראו המחקרים את השלכותיו החיוביות גם על הסובבים אותם. למשל: שילוב של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות תעסוקה הוביל למודעות רבה יותר ליכולותיהם, לשביעות רצון מתעסוקתם ולהתרופפות הדעות הקדומות כלפיהם של המעסיקים ושל עובדים אחרים (מנדלר ונאון, 2003; פיין, 2013; Nota et al., 2014).

התערבויות לצורך שינוי עמדות כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית

הספרות המקצועית והמחקרית מציגה שתי גישות רחבות לשינוי עמדות כלפי אנשים עם מוגבלות: גישת החינוך וגישת המגע (Cook, Purdie-Vaughns, Meyer, & Busch, 2014). גישת החינוך מבקשת לקרוא תיגר על תפיסות או על סטריאוטיפים שגויים דרך הקניית מידע עובדתי (Seewooruttun & Scior, 2014). מחקרים מצאו שגישה זו אמנם מוסיפה ידע באשר למוגבלות (Seewooruttun & Scior, 2014) ומערערת את התיגו של אנשים עם מוגבלות (Hampton & Xiao, 2008), אבל השפעתה עלולה להתפוגג כעבור זמן מה (Corrigan, Morris, Michaels, Rafacz, & Rüsche, 2012).

גישת המגע מדגישה את החשיבות הרבה הטמונה במגע בין אנשים עם וללא מוגבלות. חוקרים הדגישו שמגע בין אישי עשוי להיות דרך טובה ויעילה לשינוי עמדות. מחקרים מצאו שהן מגע ישיר (פנים אל פנים) והן מגע עקיף (סרטי קולנוע למשל) הובילו לשינויים לטובה בעמדות וגם בהתנהגות כלפי אנשים עם מוגבלות. המגע היעיל יותר היה מגע ישיר בעמדות וגם בהתנהגות כלפי אנשים עם מוגבלות (Corrigan et al., 2012; Seewooruttun & Scior, 2014) באיכות טובה המאפשר חוויות ואינטראקציות חיוביות בין אנשים ועל כן יכול להוביל לעמדות חיוביות חזקות (McManus, Feyes, & Saucier, 2011; Rooney, 2014). מגע באיכות טובה משמעו חשיפה לאנשים ממעמד דומה לזה של הפרט, מגוון של אנשים עם מוגבלות ועבודה משותפת על מטרות דומות המדגישות את הדמיון בין אנשים (Overton & Medina, 2008). היו חוקרים שטענו שיש יתרון לגישות התערבות המשלבות בין מתן מידע וחינוך לבין מגע בין אישי (Werner & Scior, 2016).

המחקר המתואר במאמר זה נולד מתוך ההכרה בחשיבות העליונה של שילוב אנשים עם מוגבלות שכלית ולאור התרומה האפשרית של היכרות ומגע בין קבוצות לביעור דעות קדומות ותפיסות מתייגות. ספציפית, התמקד מחקר זה בשילוב אנשים עם מוגבלות שכלית בשירות צבאי. למרות חשיבותו ומרכזיותו של השירות הצבאי בחברה הישראלית, לאורך השנים הודרו ממנו כמעט לחלוטין אנשים עם מוגבלות שכלית. במחקר בחנתי אם שילובם של אלה במערכת חברתית חשובה זו עשוי להשליך על עמדותיהם ועל תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפיהם ואיך.

השיבות השירות הצבאי בחברה הישראלית בכלל ולאנשים עם מוגבלות שכלית בפרט

צה"ל הוא מוסד מרכזי בחברה הישראלית. השירות בצה"ל נחשב ערך יסוד מהותי ובלתי נפרד מהחיים בישראל ומבטא השתתפות של הפרט בחברה. בשל החשיבות הרבה המיוחסת לשירות הצבאי, השפעתו על אנשים בחברה הישראלית גדולה (Ben-Ari, Rosenhek, & Maman, 2001; Ben-Eliezer, 2002), ויש לה היבטים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים (Izraeli, 2002). כך, לדוגמה, כשאדם מועמד למשרה כלשהי, הוא נשאל לעתים קרובות על שירותו הצבאי. תשובתו לשאלה זו עשויה להטות את הכף לחיוב או לשלילה. לשירות הצבאי יש גם חשיבות פסיכולוגית, כי הוא מזמן התמודדות עם משימות התפתחות, כגון יצירת זהות עצמית, עצמאות ונפרדות מן ההורים (מייזלס, 1995; Dar & Kimhi, 2001). השירות הצבאי יכול לקבוע את מעמד החברתי של יחידים וקבוצות (Izraeli, 2002), כשלעיתים קרובות נמדד מעמדו של הפרט לפי התפקיד שמילא בצבא.

עד לאחרונה נמנעה מאנשים עם מוגבלות שכלית האפשרות לשרת בצבא בגלל התפיסה הרווחת שמצבם הרפואי והקוגניטיבי לא יאפשר להם למלא את שירותם באופן סביר. הפטור המרכזי משירות צבאי הוא פטור מטעמי בריאות, ופעמים רבות הוא ניתן למרות רצונו של האדם. פרקטיקה זו, המעוגנת בנוהלי הצבא, הפוכה מהמגמה הרווחת כיום בעולם ובישראל, האוסרת על אפליה על בסיס רפואי או על בסיס נכות. חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (1998) אוסר על המעסיק להפלות בין עובדיו או בין דורשי עבודה מחמת מוגבלותם. קבלת פטור מהמערכת הצבאית עשויה להיות חוויה רגשית קשה למתבגרים עם מוגבלות שכלית ולהוריהם, כי הפטור משקף את התפיסה הרווחת שאנשים עם מוגבלות שכלית שונים, שיכולותיהם נמוכות משל בני גילם ושאינם עומדים בציפיות המקובלות בחברה (טלר, 2001). פטור זה עלול לחזק אצלם תחושות של אי שוויון, כשהם רואים את בני גילם ואת אחיהם מתגייסים ומשרתים בצה"ל. התוכנית **שווים במדים** פותחה כדי לשנות מצב זה ולתרום לשילובם ולהשתתפותם של אנשים עם מוגבלות שכלית במערכת הצבאית.

התוכנית שווים במדים ככלי המכוון מגע בין חיילים עם וללא מוגבלות שכלית

התוכנית **שווים במדים** פותחה בשנת 2007 בשיתוף שלושה גופים: צה"ל, האגודה הלאומית לקימום אנשים עם מוגבלות שכלית בישראל (אקי"ם) והאגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשרד הרווחה. מטרתה העיקרית היא לאפשר לאנשים עם מוגבלות שכלית להתגייס לשירות צבאי סדיר בצה"ל ולקחת חלק בחוויית חיים חשובה זו (אקים, 2017).

בבסיס התוכנית עומדים שני טעמים: (1) השירות בצה"ל הוא חוויה מכוונת וחשובה ביותר מבחינת רוב האזרחים בישראל, ולכן חשוב שגם אנשים עם מוגבלות שכלית ייקחו בה חלק

בהתאם ליכולותיהם ולצורכיהם (אקים, 2017). (2) על פי "השערת המגע" (contact hypothesis) (Allport, 1954), בתנאים המתאימים מגע בין אישי הוא אחת הדרכים היעילות ביותר לערעור הדעות הקדומות של קבוצות הרוב על קבוצות המיעוט. כלומר: השערת המגע תומכת בתפיסה שהתערבות באמצעות מגע תורמת לשינוי עמדות. השערה זו רלוונטית בייחוד לשירות הצבאי, שבהיותו שירות חובה הוא נחשב כור היתוך של אזרחים מכל שכבות החברה ומגוון תרבויות (סמוחה, 1983/84), מרחב המחולל מגע בין קבוצות רבות ומגוונות בחברה הישראלית. שילוב אנשים עם מוגבלות שכלית בצבא מזמן מפגשים בינם לבין אנשים ללא מוגבלות ועשוי לתרום לערעור דעות קדומות אצל אלה האחרונים ולראיית אוכלוסייה זו באור אחר.

בהתבסס על שני הטעמים שהוצגו לעיל, לתוכנית **שווים במדים** שתי מטרות עיקריות: (1) לאפשר לאנשים עם מוגבלות שכלית להיות חלק מתחום חיים מרכזי; (2) להוביל לשינוי תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית, ובכך לצמצם את הדרתם ולהגביר את קבלתם ואת ההכרה בהם בחברה הכללית (אקים, 2017).

מחקר ההערכה

מכיוון ש**שווים במדים** היא תוכנית חלוצית וייחודית, היא לוותה במחקר הערכה ארוך טווח בן ארבע שנים, שבחן את יעילותה ואת הצלחתה. במחקר נבדקו תפיסות של ארבע קבוצות: (א) בוגרים עם מוגבלות שכלית שהשתתפו בתוכנית לאורך כל שלביה; (ב) בני משפחה (בעיקר הורים); (ג) מפקדים בצבא; (ד) חיילים ללא מוגבלות שכלית ששירתו לצדם של חיילי התוכנית.

מאמר זה מתאר את חלק המחקר שעסק בקבוצה האחרונה. לחלק זה היו שתי מטרות עיקריות:

1. לבחון מה הן תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית;
2. לבחון אם יש הבדלים בתפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בין חיילים המשרתים עם חיילים מהתוכנית **שווים במדים** לבין חיילים שלא משרתים עם חיילים מהתוכנית.

רק מחקרים ספורים בחנו עד כה התערבות שתכליתה לשנות עמדות בנוגע למוגבלות שכלית, ונמצאו בהם מגבלות מספר: (1) מכיוון שקשה לייצר מצבים אמיתיים של מגע בין אישי בין אנשים עם וללא מוגבלות במסגרת מחקר, התמקד רוב המחקר בתחום בהתערבויות באמצעות מגע עקיף, למשל שימוש בתמונות או בסרטים במסגרת שיעור כיתתי, ניסוי (Hall Walker & Scior,) או דרך האינטרנט (& Minnes, 1999; Iacono et al., 2011).

(2013). (2) רוב המחקרים שנערכו עד כה התבססו על מדגמי נוחות של מתנדבים שמלכתחילה מסתבר שעמדותיהם יהיו ממילא חיוביות יותר. (3) רוב המחקרים הקודמים שבחנו התערבויות לצורך שינוי עמדות כלפי מוגבלות שכלית התמקדו בעיקר במבוגרים (Werner & Scior, 2016). מחקרי ההתערבות הספורים שנערכו על מתבגרים או על בוגרים צעירים התמקדו בעיקר במערכת החינוך, ובחנו את התרומה של שילובם של מתבגרים עם מוגבלות שכלית במסגרות בית ספר לצד תלמידים ללא מוגבלות שכלית (Werner & Scior, 2016). אם כן, המחקר על בוגרים צעירים לוקה בחסר, משום שבשלב הבגרות הצעירה אנשים מפתחים עצמאות וזהות, ועל כן זהו שלב קריטי לפיתוח עמדות חיוביות. זאת ועוד, למגע בין בוגרים צעירים לאנשים עם מוגבלות שכלית במסגרות חיים שונות עשויות להיות השלכות מרחיקות לכת על שני הצדדים. ומשום שעמדות יכולות להשתנות במסגרות שונות, חשוב להרחיב מחקרים אלה למסגרות אחרות. התוכנית **שווים במדים** מספקת הזדמנות לבחון את הקשר בין מגע ישיר בין חיילים עם וללא מוגבלות שכלית לבין עמדותיהם של אלה ואלה כלפי שילובם של הראשונים בצבא. זאת ועוד, המחקר הנוכחי אפשר להתמקד בבחינת מצב חיים אמיתי ולא במדגם מתנדבים. בכך הוא מתגבר על חלק מהחולשות של מחקרים אחרים.

שיטה

מחקר זה הוא מחקר כמותי בעיקרו, שהתבסס על שאלון מחקר למילוי עצמי, שצורפו אליו שתי שאלות איכותניות פתוחות. דרך השאלות הפתוחות ביקשתי ללמוד עוד על תפיסת השילוב של חיילים עם מוגבלות שכלית מעבר למידע שניתן היה לדלות מהשאלות הסגורות. התשובות לשאלות הפתוחות סיפקו הדגמה וגיבוי לממצאים הכמותיים.

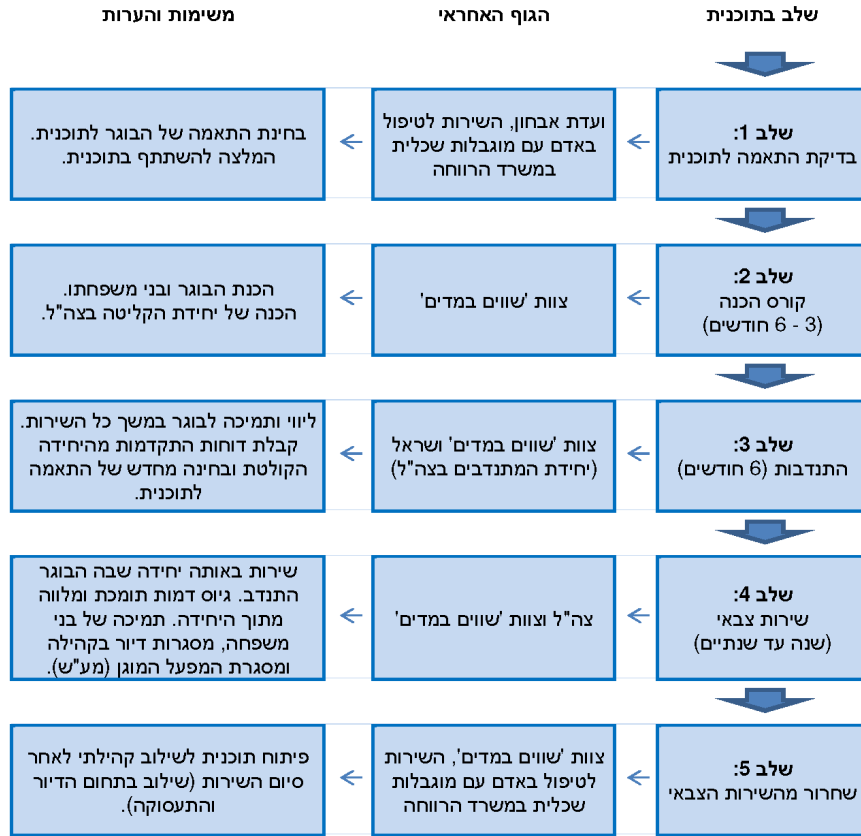
שלבי התוכנית שווים במדים

בתוכנית **שווים במדים** חמישה שלבים עיקריים (תרשים 1 להלן):

1. **בדיקת התאמה לתוכנית** – בשלב זה מעריכים את התאמתו של האדם עם המוגבלות השכלית לתוכנית ולשירות צבאי. ועדת אבחון של האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית במשרד הרווחה נפגשת עם המועמד, עורכת תהליך יסודי של הערכה ואבחון, ועל פי ממצאיו ממליצה על התאמתו. אלה הקריטריונים לקבלה לתוכנית: גיל 21-27 (משום שהחינוך המיוחד חל עד גיל 21); מוגבלות שכלית קלה עד בינונית; ללא קשיי התנהגות חמורים; יכולת להשתמש באופן עצמאי בתחבורה ציבורית; עצמאות בטיפוח אישי; יכולת להשתמש בטלפון נייד (למצבי חירום); יכולת לעבוד מחוץ למפעל מוגן (מע"ש); יכולת בסיסית של תקשורת בין אישית.

2. **קורס הכנה** – בשלב זה המועמדים עוברים קורס הכשרה קדם-צבאי שנמשך כשישה חודשים. במהלך הקורס הם נפגשים מדי שבוע ליום הכשרה שנועד להכיר להם את צה"ל ואת השירות הצבאי ולהכיןם לשילוב. בתום הקורס הם משתתפים בשבוע גדנ"ע שבמהלכו הם עוברים הדמיה בתוך מחנה צבאי, כדי לחוות ולתרגל את החיים בצבא.
3. **התנדבות** – בשלב זה בוגרי קורס ההכשרה מתנדבים לכשישה חודשים בצבא. מעמדו הוא מעמד של מתנדב ולא של חייל בשירות פעיל, ונעשה מאמץ לשבצם ליחידה ולתפקיד שבהם ימשיכו לשרת גם כחיילים בשירות פעיל. כל מועמד מכיר את המסגרת ואת מפקדו האישי ולומד את תפקידו.
4. **שירות צבאי** – בוגרים שהשלימו בהצלחה את שלב ההתנדבות מתגייסים לשירות סדיר לתקופה של שנה עד שנתיים. בין אוגוסט 2010 ליוני 2014, התקופה שבה נאספו הנתונים למחקר זה, לקחו חלק בתוכנית **שווים במדים** 117 אנשים עם מוגבלות שכלית קלה-בינונית. בוגרי התוכנית עוברים תהליך גיוס רשמי כמו כל חייל בצה"ל, ומשתדלים, כאמור, שימשיכו בשירות הסדיר באותה יחידה ובאותו תפקיד שהתנדבו אליהם ותחת פיקודו של אותו מפקד. הבוגרים משרתים בעיקר ביחידות עורפיות בבסיסים פתוחים, וחוזרים מדי יום לבתיהם. הם משמשים במגוון תפקידים ביחידות לוגיסטיות ותומכות לחימה, וביניהן אפסנאות, תובלה, כוח אדם, ציוד צבאי, פקידות, פירוק פסולת אלקטרונית, ניקיון ותחזוקה של הבסיס ("עובדי רס"ר"), ניקיון חדר האוכל, עבודות מטבח והגשה. בכל התפקידים משרת חייל אחד (או מספר קטן של חיילים) באותה יחידה לצד חיילים ומפקדים ללא מוגבלות שכלית. כך מתאפשרים מגע והיכרות מעמיקה בין אלה לאלה.
5. **שחרור מהשירות הצבאי** – בסוף התוכנית החייל משתחרר מהשירות הצבאי, כשזכויותיו שוות לכל חייל משוחרר אחר.

תרשים 1: שלבי התוכנית שווים במדים

משתתפים

במחקר השתתפו 239 חיילים ללא מוגבלות שכלית שנדגמו בדגימה לא אקראית, דגימת נוחות, באמצעות פנייה לכלל החיילים ביחידות שהתוכנית נוהגת בהן ולחיילים ביחידות סמוכות שבהן אין היא נוהגת. 154 מהמשתתפים שירתו יחד עם חיילי התוכנית, ו-82 ביחידות אחרות שבהן לא שירתו חיילי התוכנית (שלושה לא סימנו פריט זה ועל כן הוצאו מן המחקר). פרטי רקע של המשתתפים מוצגים להלן בלוח 1. רוב המשתתפים היו נשים (54.5%) וילידי הארץ (90.6%). הגיל הממוצע היה 20. המשתתפים שהכירו את חיילי התוכנית היו מבוגרים קצת יותר מהאחרים, אך מלבד זאת לא נמצאו הבדלים מובהקים בין מאפייני הרקע של המשתתפים שהכירו את חיילי התוכנית לבין מאפייני המשתתפים שלא הכירו אותם.

לוח 1: התפלגות נתוני הרקע של המשתתפים (N=236)

אלה שלא הכירו את חיילי התוכנית (%) N	אלה שהכירו חיילים מהתוכנית (%) N	N (%)		
				מגדר
(50.0) 41	(43.1) 66	(45.5) 107		גברים
(50.0) 41	(56.9) 87	(54.5) 128		נשים
				גיל
(96.3) 79	(87.7) 135	(91.1) 214		21-18
(3.7) 3	(11.7) 18	(8.9) 21		+22
				ארץ לידה
(91.5) 75	(89.6) 138	(90.6) 213		ישראל
(7.3) 6	(8.4) 13	(8.1) 19		מדינות ברית המועצות לשעבר
(0) 0	(1.9) 3	(1.3) 3		אחר
				רמת דתיות
(63.0) 51	(51.3) 79	(55.3) 130		חילוני
(33.3) 27	(33.8) 52	(33.6) 79		מסורתית
(3.7) 3	(13.0) 20	(9.8) 23		דתי
(0) 0	(1.9) 3	(1.3) 3		חרדי
				זמן בשירות צבאי (בחודשים)
(43.2) 35	(36.4) 56	(38.7) 91		12-0
(42.0) 34	(39.0) 60	(40.0) 94		24-13
(12.3) 10	(14.3) 22	(13.6) 32		36-25
(2.5) 2	(10.4) 16	(7.7) 18		+37

כלי המחקר

כלי המחקר היה שאלון מובנה.

תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בצה"ל נמדדו באמצעות התאמת 12 פריטים מתוך כלי של מונק וקליבנסקי (2009), שמדד עמדות כלפי שילוב חניכים עם מוגבלות בצופים. יש לסייג ולומר שמונק וקליבנסקי לא דיווחו במחקרם על המהימנות

היחידות והצוותים את השתתפותם של כלל החיילים ביחידותיהם, וכל חייל היה רשאי להחליט אם הוא משתתף במחקר אם לאו. בפתח לשאלון הוסבר לחיילים שהשתתפותם במחקר היא בהתנדבות. הסכמה להשתתף במחקר התבטאה במילוי השאלון ובהחזרתו לצוות המחקר, ואי הסכמה התבטאה באי מילוי השאלון. כדי לשמור על האנונימיות של משתתפי המחקר, הוחלט לא להשתמש בטופס הסכמה כתוב. בסך הכול השתתפו במחקר חיילים מ-12 יחידות שונות ומגוון בסיסי צה"ל. את השאלונים המלאים אספו אנשי צוות המחקר.

המצאים

ניתוח הנתונים

הנתונים הכמותיים נותחו בתוכנת SPSS. לצורך תיאור המדגם ועיקרי המשתנים השתמשנו בסטטיסטיקה תיאורית (ממוצעים, סטיות תקן, אחוזים). קשרים בין תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית לבין משתני רקע נבחנו באמצעות מבחני T למשתנים בינאריים (מגדר) ובאמצעות פירסון למשתנים רציפים (משך השירות וידע). הבדלים בתפיסות המשתתפים שהכירו אנשים עם מוגבלות ביחידותיהם לאלה שלא הכירו הוערכו באמצעות מבחני T.

התשובות לשאלות האיכותניות של כלל המשתתפים נותחו ניתוח תוכן (Hsieh & Shannon, 2005). בשלב הראשון אוחדו כל התשובות לכדי קובץ אחד, שהחוקרת הראשית ועוזרת מחקר קראו אותו בנפרד מספר פעמים. בשלב השני קטלגו החוקרת הראשית ועוזרת המחקר את התשובות לקטגוריות נושאים בעלי משמעות משותפת. כדי לדעת עד כמה הקטגוריות שנבנו משותפות למשתתפי המחקר, נספר מספר החיילים שנתנו ביטוי לכל קטגוריה. לאחר קריאת האמרות שקוטלגו יחד, ניתן לקטגוריות אלה שם ששיקף את המסר העיקרי שהעבירו אמרות אלה. קטגוריות דומות אוחדו יחד לקטגוריות על, וגם להן ניתן שם, ואלה הם בעצם ארבעת הנושאים העיקריים המוצגים בפרק זה.

תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בצה"ל

לוח 2 מציג את ציוני המדד הממוצעים לשלוש התפיסות העיקריות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית. מבחני Repeated measures לבדיקת ההבדלים בין ציוני המדד הממוצעים לשלוש התפיסות העיקריות העלו הבדלים מובהקים ($F(1,235)=11143.62, p<.001$). הציון הממוצע הגבוה ביותר הוא של התפיסה ששילובם של חיילים עם מוגבלות שכלית חשוב ($M=3.82, SD=0.84$), אחריו התפיסה שחיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים ($M=3.27, SD=0.87$) ולבסוף התפיסה שיש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מחיילים אחרים ($M=2.22, SD=0.92$).

מעבר לציונים הממוצעים של שלוש התפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית, לוח 2 מציג גם את התפלגות כלל פריטי שאלון התפיסות. המשתתפים דיווחו, כפי שניתן לראות, על תפיסות חיוביות למדי. החיוביות ביותר שנמצאה היא "השילוב בצה"ל מכין אנשים עם מוגבלות שכלית להשתלב בחברה" ($M=4.11, SD=0.92$). המשתתפים העניקו ציון גבוה גם לפריט "כדאי לשלב חיילים עם מוגבלות שכלית ביחידות רגילות בצה"ל" ($M=3.65, SD=1.11$). עם זאת הם תמכו פחות (אם כי עדיין מעל הציון הסולם) בכך ש"אנשים עם מוגבלות שכלית יכולים להשתתף בכל פעילות ביחידה בצה"ל" ($M=2.75, SD=1.22$). בד בבד עם ממצאים אלה, ובהלימה להם, הם תמכו פחות בכך ש"חיילים עם מוגבלות שכלית מפריעים לפעילות השגרתית בצה"ל" ($M=2.02, SD=1.10$).

לוח 2: תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית (N=236)

ממוצע	סטיית תקן	
3.82	0.84	1. חשוב לשלב חיילים עם מוגבלות שכלית
3.89	1.07	חשוב לשלב אנשים עם מוגבלות שכלית בצה"ל
4.11	0.92	השילוב בצה"ל מכין אנשים עם מוגבלות שכלית להשתלב בחברה
3.53	1.20	אני חושב ששילוב אנשים עם מוגבלות שכלית בצה"ל יכול להכין אותי לחיים האמיתיים
3.81	1.01	שילוב של אנשים עם מוגבלות שכלית בצה"ל מלמד אותי על השוני בין אנשים
3.77	1.19	אני מעוניין לשרת ביחידה צבאית יחד עם חיילים עם מוגבלות שכלית
3.27	0.87	2. חיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים
2.78	1.22	אנשים עם מוגבלות שכלית יכולים להשתתף בכל פעילות ביחידה בצה"ל
3.18	1.16	אנשים עם מוגבלות שכלית הם אנשים רגילים
3.46	1.23	יש להתייחס לחיילים עם מוגבלות שכלית כמו לכל חייל אחר
3.65	1.11	כדאי לשלב חיילים עם מוגבלות שכלית ביחידות רגילות בצה"ל
2.22	0.92	3. יש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מאחרים
2.13	1.07	עדיף לאנשים עם מוגבלות שכלית להיות ביחידות נפרדות בצה"ל
2.50	1.15	עדיף לאנשים עם מוגבלות שכלית להיות במסגרות נפרדות המתאימות להם
2.02	1.10	חיילים עם מוגבלות שכלית מפריעים לפעילות השגרתית בצה"ל

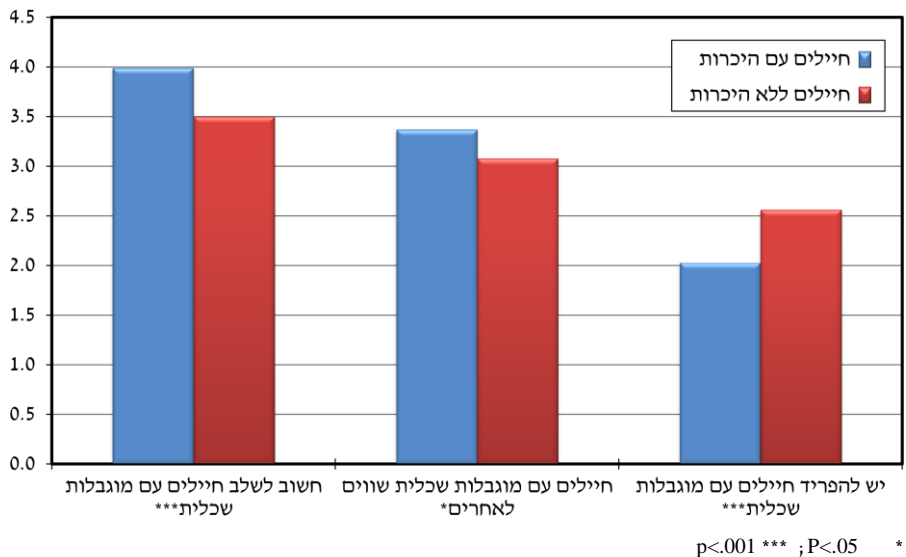
* טווח הציונים = 1 = בהחלט לא מסכים, 5 = מסכים בהחלט.

קשר בין ידע בתחום המוגבלות והיכרות עם חייל עם מוגבלות שכלית לבין תפיסות כלפי שילובו בצבא

המשתתפים דיווחו שרמת הידע שלהם על מוגבלות שכלית בינונית ($M=2.70, SD=1.00$). למרות רמה צנועה זו של ידע, הממצאים מלמדים על קשר חיובי בין ידע סובייקטיבי על מוגבלות שכלית לבין תפיסות התומכות בשילוב אנשים עם מוגבלות שכלית בצבא: ככל שהמשיב דיווח שהוא יודע יותר, כך גם תמך יותר בחשיבות השילוב ($r=.19, p<.05$). לא נמצא קשר מובהק מבחינה סטטיסטית בין ידע לבין שני המדדים האחרים ("חיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים" ו"יש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מאחרים"). כמו כן נמצא קשר בין הרצון ללמוד עוד על מוגבלות שכלית לבין תפיסות כלפי השילוב: ככל שהחייל ביקש להרחיב את הידע שלו, כך הוא תמך יותר בחשיבות השילוב ($r=.14, p<.05$) ובתפיסה שחיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים ($r=.45, p<.001$) ותמך פחות בתפיסה שיש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מאחרים ($r=-.30, p<.001$).

תרשים 2 מציג הבדלי תפיסות בין משתתפים שהכירו לפני כן חיילים מהתוכנית לבין משתתפים שלא הכירו. משתתפים שהכירו חיילים מהתוכנית תמכו יותר בשילוב ($t_{(234)}=4.43, p<.001$) הסכימו יותר עם התפיסה שחיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים ($t_{(234)}=2.54, p<.05$) ותמכו פחות בכך שיש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מחיילים אחרים ($t_{(234)}=4.39, p<.001$).

תרשים 2: הבדלים בתפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית על פי היכרות עם חיילי שווים במדים

הבדלים בתפיסות כלפי שילוב של חיילים עם מוגבלות שכלית על פי מידת ההיכרות עם היילי שווים במדים

מעבר להבדלים בין החיילים המכירים חיילים מהתוכנית לאלה שלא נבדק גם הקשר בין מידת ההיכרות לתפיסות כלפי שילוב. מתאם פירסון בין מידת ההיכרות עם חייל עם מוגבלות שכלית לבין תפיסות כלפי שילוב הראה שיש ביניהן קשר סטטיסטי מובהק. ככל שההיכרות עם חיילי התוכנית הייתה קרובה יותר, כך תמכו המרואיינים יותר בחשיבות השילוב ($r=.36, p<.001$) ובתפיסה שחיילים עם מוגבלות שכלית שווים לאחרים ($r=.26, p<.001$), ופחות בתפיסה שיש להפריד חיילים עם מוגבלות שכלית מאחרים ($r=-.31, p<.001$).

תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית לפי השאלות הפתוחות

מתוך כלל המשתתפים ענו על השאלות הפתוחות רק 117 (49.6%). משיבים אחרים בחרו להשיב לפריטים הסגורים בלבד. 87 מה-117 הכירו חייל עם מוגבלות שכלית, ו-30 לא הכירו. ניתן היה לסווג את תשובות המשתתפים לארבעה נושאים עיקריים, כשבכל נושא נתנו החיילים ביטוי למגוון תפיסות שונות: (1) תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית במסגרת הצבא; (2) השלכות של שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית על חיילים אחרים; (3) יחסם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית; (4) השלכות השילוב על החיילים עם המוגבלות השכלית עצמם. ממצאי כל אחד מארבעת הנושאים מסוכמים בלוחות 3-6. כל לוח מציג קטלוג של תשובות עם דוגמאות.

נושא 1: תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית

משתתפים רבים הביעו את דעתם החיובית על שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית. 25 מהם הדגישו את תרומתם של חיילים עם מוגבלות שכלית ליחידות הצבאיות; לדוגמה: "היא תורמת המון למחלקה ועושה את העבודה שלה יוצא מן הכלל." "לפי דעתי יש לשלב חיילים עם פיגור³ בבסיסי הצבא מאחר ולרוב אנשים עם פיגור הם אנשים מאוד חכמים ויכולים לתרום כמו כל חייל אחר לצבא."

14 משתתפים התייחסו להצלחת השילוב ואמרו שחיילים עם מוגבלות שכלית ששירתו ביחידתם השתלבו בה היטב; לדוגמה: "לפי דעתי היא משתלבת היטב ביחידה; מגיעה לשיחות חתך והרצאות כמו שאר החיילים. היא גם מתקשרת היטב עם החיילים ביחידה."

3 מ-2012 המונח המקובל בישראל הוא "מוגבלות שכלית". המונח "פיגור" משמש אך ורק בציטוטים.

חמישה משתתפים תמכו בתפיסה ששילוב במסגרת הצבא מבטא את ערכי צה"ל כצבא חברתי, ועליו לתמוך בשילוב אנשים מכלל קבוצות החברה:

צה"ל מגדיר את עצמו כצבא העם. החברה הישראלית היא פלורליסטית ומורכבת ממוגוון רחב של תרבויות. כמו כן חיים בינינו אנשים בעלי מוגבלות שכלית או פיסית. כחלק מתפיסת הרב-תרבותיות במדינה ובצבא יש לשלב אותם בכל תחומי החיים על פי יכולתם והתמחותם. שילובם יוצר פתיחות, הבנה, סובלנות והכרת האחר ובכך מביא לחברה טובה.

ואולם למרות דעתם החיובית של רוב המשתתפים על השילוב, היו גם כאלה שרגשותיהם היו מעורבים. חלקם ייחסו אותם ליכולות נמוכות של חיילים עם מוגבלות שכלית ולבעיות התנהגות:

לדעתי זה תלוי ברמת הפיגור ורמת ההתבטאות החיצונית שלו. יש אנשים שזה ירתיע אותם, לפחות בהתחלה, אך אם החייל בעל הפיגור חברותי ומקרין שמחה, זה דווקא יכול להוסיף לחיילים.

חיילים אחרים ייחסו את רגשותיהם המעורבים לחשש שהשילוב עלול להכביד על חיילים אחרים ועל מפקדים:

הרגשה של מחויבות מתמדת להיות בפיקוח וכוננות כלפיו. הרגשה של אפליה מכמות תשומת הלב שהוא מקבל, למרות שהוא צריך, הרגשה של חוסר נינוחות ושל איטיות בהבנה ובדיבור כשנמצאים בנוכחותו, השתדלות מתמדת לגרום לו להרגיש שייך, קצת צביעות כלפיו.

בדומה אמרו ארבעה משתתפים, שאמנם רצוי לתמוך בשילובם של אנשים עם מוגבלות שכלית בצבא, אבל יש להגביל שילוב זה רק ליחידות מסוימות המתאימות ליכולתם: "זה תלוי באיזה יחידה. אם זו יחידה שהוא יכול להשתלב בה ולא להסתכן בה, אז זה טוב."

לוח 3: תפיסות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית במסגרת הצבא

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
25	"לדעתי חייל עם מוגבלות כן יכול לשרת כמו כל חייל רגיל, ולמרות שיש המון חיילים שמתגייסים ועושים טובה, נפקדים, בעיות משמעת וכדומה. חיילים עם מוגבלות רק משמשים דוגמה לכך שהם משרתים בצבא ובצורה טובה יותר מחיילים רגילים אחרים." "היא הייתה עובדת ועוזרת בכל מה שהייתה יכולה, וזה עזר לחיילים הסדירים להמשיך בעבודה בזמן שהיא במחסן."	תמיכה בשילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בשל תרומתם
14	"החיילת משתלבת טוב כתוצאה מסביבה תומכת ומפקדים שיודעים איך להפעיל אותה נכון." "אני מכירה אישית חייל אחד. אני והוא מאוד מחוברים. אני חושבת שטוב לו בסביבתי וטוב לי שככה הוא מרגיש." "יש לנו ביחידה שלושה חיילים עם פיגור שכלי, והם משתלבים ותורמים מעצמם והחיילים משתלבים איתם, והם מרגישים שהם תורמים לצבא. בשבילם להיות פה זה כמו חלום; הם בכל יום מגיעים לפה ואוהבים את השהות שלהם פה."	תפיסת שילובם של אנשים עם מוגבלות שכלית כמוצלח
5	"צה"ל מגדיר את עצמו כצבא העם. החברה הישראלית היא פלורליסטית ומורכבת ממגוון רחב של תרבויות. כמו כן חיים בינינו אנשים בעלי מוגבלות שכלית או פיסית. כחלק מתפיסת הרב-תרבותיות במדינה ובצבא יש לשלב אותם בכל תחומי החיים על פי יכולתם והתמחותם. שילובם יוצר פתיחות, הבנה, סובלנות והכרת האחר ובכך מביא לחברה טובה."	שילוב כביטוי של ערכי הצבא וכתרומה למדינה

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
9	"זה תלוי ברמת הפיגור של האדם ובאופי השירות של היחידה. ככל שהיחידה קדמית והחייל בעל פיגור קשה יותר, כך ההסתגלות תהיה קשה יותר אם בכלל. אם הוא מסוגל לשרת ביחידה ולעבוד כמו כל חייל אחר, תתפתח מודעות גדולה יותר לשילוב אנשים עם פיגור באוכלוסייה."	רגשות מעורבים כלפי שילוב על רקע יכולותיהם והתנהגותם של חיילים עם מוגבלות שכלית
9	"היא מדהימה ומצחיקה, אבל לפעמים, בכל הכנות, זה קצת מעיק, כי תמיד צריך לדאוג לה. אבל אני חושבת שהיא מוסיפה לבסיס ולאווירה והיא לא גורם מפריע תמידי." "הרגשה של חוסר פִּיריות על כך שדווקא אצלך ביחידה יש את הבחור שמעכב את כולם. לעומת זאת, עשויים לקבל אותו באהבה ולהפוך אותו למרכז ההתעסקות ובכך לחזק את הקשר והעוצמות הקיימות בו."	רגשות מעורבים כלפי שילוב העלול להיות נטל על אחרים
4	"לדעתי צריך לשלב חיילים עם מוגבלות ביחידות מסוימות בלבד."	הגבלת השילוב למקומות ספציפיים

נושא 2: תפיסת השלכות השילוב על חיילים ללא מוגבלות שכלית

לוח 4 מציג כיצד תופסים המשתתפים את השלכות השילוב על חיילים ללא מוגבלות שכלית. המשיבים חשו שהשילוב השרה אווירה נעימה בתוך היחידות ובין חיילי היחידה: "יש חיילת אצלנו שתורמת המון ליחידה, נותנת שלוה ורוגע, ויש תרומה שלה ליחידה וגם להפך." "יש ביחידה שלי חיילת עם מוגבלות. היא הביאה הרבה אור ושמחת חיים לחיילות ומשתלבת יפה עם כולם."

עוד חשו המשיבים שהשילוב עוזר לחיילים ללא מוגבלות לראות באור אחר את חייהם האישיים ולהסתכל על קשיי היומיום באופן מידתי יותר: "הוא עזר גם להכניס לחיילים אחרים מודעות ופרופורציות על בעיותיהם. הוא העביר הרצאה לכלל החיילים והגביר מוטיבציה לשירות."

זאת ועוד, לאור חשיפתם לחיילים עם מוגבלות שהתעקשו להתגייס אף שלא היה זה מחובתם, עורר השילוב בקרב חיילים ללא מוגבלות הנעה חזקה יותר לשירות: "מגביר את הרצון לשרת בצבא ולהבין כמה אותו אדם נלחם להתגייס ולתרום מעצמו." "איני מכירה

חייל עם פיגור, אבל חייל כזה יכול לתת מוטיבציה וכוח רצון לחיילים שחושבים שהם לא מסוגלים. הוא בעצם יראה שהוא מסוגל, ולכן ייתן עידוד לכלל חיילי הבסיס ויתרום להרגשה שאנו עושים דבר טוב בעצם שילובו בחברה."

לוח 4: תפיסת השלכות השילוב על חיילים ללא מוגבלות שכלית

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
19	"היא תרמה בזה שהיא הכניסה שמחה ונוכחות שונה ליחידה." "אני חושבת שהנוכחות של החיילים עם המוגבלות מאירה את המשרדים."	משרה אווירה נעימה על חיילי היחידה
6	"יכול לגרום לסביבה להבין מה משמעות החיים ולקחת דברים בפרופורציות." "אני חושבת שהאנשים שזה הכי משפיע עליהם לטובה, שזה ממש מפליא, הם האנשים שדווקא פחות מפגינים ערכיות. כשהם באים במגע עם ילדי אקו"ם הם משנים פאזה." "זה לימד אותי על פרופורציות בחיים."	עוזר לחיילים להסתכל על חייהם אחרת
7	"זה נותן מוטיבציה לשרת, כשרואים שאנשים מוכנים להתנדב ולהתגייס, גם כשזה לא חובה עבורם."	משפיע על הרצון וההנעה של חיילים אחרים לשרת

נושא 3: יחסם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית

מדבריהם של המשתתפים ניתן להבין שלשילובם של חיילים עם מוגבלות שכלית השפעה גדולה על יחסם ועל תפיסותיהם של חיילים ללא מוגבלות כלפיהם. לוח 5 מלמד שמשתתפים רבים (n=46) גרסו שהשירות לצדו של חייל עם מוגבלות שכלית מאפשר להם להכיר אוכלוסייה של אנשים עם מוגבלות, ללמוד אודותיהם וללמוד לקבל את השונה:

אני מכיר חייל עם מוגבלות שכלית, והשיבוץ שלו ביחידה גרם לחיילים רבים שאין להם היכרות עם אנשים כמוהו להבין שהוא גם אדם רגיל כמוהם, למרות המגבלות, ומצאו תחביבים משותפים, ולדעתי החיילים האלה ייצאו לאזרחות עם יותר כלים להבנה והתמודדות עם בעלי צרכים מיוחדים.

אם כן, ההיכרות הובילה לשינוי לטובה בתפיסתם את החיילים עם המוגבלות השכלית ותרמה לפיתוח תפיסה חיובית אודות היכולות והכוחות של חיילים אלה: "חייל עם פיגור הנמצא בקרב חיילים יכול להיות דוגמה ומופת לכך שגם אנשים עם מוגבלות מכל סוג שהוא יכולים להשתלב בחברה בה כולם נורמטיביים ולהראות שאפשר לעשות הכול למרות כל הקשיים הקיימים." משתתפים רבים דיברו באהדה על חיילים עם מוגבלות שכלית המשרתים לצדם: "הוא תמיד מחייך, אוהב ומכבד את כולם, ממש בחור נשמה טובה."

לא רק תפיסותיהם של החיילים השתנו לטובה, אלא גם התנהגותם כלפי החיילים עם המוגבלות. הם הפגינו סובלנות, וחשו אמפתיה ורצון לסייע להם: "החיילים מקבלים אותם יפה ודואגים להם, וגם זה עוזר להם להשתלב."

אבל גם משתתפים שלא הכירו חיילים עם מוגבלות שכלית חשבו שהיכרות כזו עשויה להשפיע לטובה על התנהגות חיילים ללא מוגבלות:

אני לא מכיר חייל כזה, אבל מכיוון שבסיסי צה"ל הם מיקרוקוסמוס של החברה בישראל, שילובם יתרום להתפתחות המודעות החברתית בקרב החיילים. רוב החיילים לא נחשפים לבעלי מוגבלות בני גילם, וחשיפה בשלב זה תורמת להבנה ואמפתיה בגיל צעיר, שתתרום לחברה בטווח הארוך.

משתתפים רבים ציינו שהם רואים חייל עם מוגבלות שכלית כשווה בין שווים, ומתייחסים אליו ככזה: "אין שום השפעה על החיילים; כולם מתייחסים אליו כמו חייל רגיל." ואולם אף שרוב המשתתפים דיווחו על השפעתה החיובית של היכרות עם חייל עם מוגבלות שכלית, ביטאו שני משתתפים תפיסות שליליות כלפי חיילים אלה, וארבעה סיפרו על התנהגות שלילית כלפיהם: "החיילים בבסיס צוחקים על החייל עם המוגבלות תוך כדי שהם מתנהגים כאילו הם חברים שלו."

מעבר להתייחסות שלילית גרידא, ביטאו רבים מדברי משתתפים אלה תחושת אי נוחות או אי ידיעה איך יש להתנהג בחברת חייל עם מוגבלות שכלית. לתחושה זו, בעיקר, ניתן לייחס התנהגויות של התרחקות או התעלמות:

חלק מהחיילים לא יודעים איך להתנהג. ישנם כאלו שבוחרים ללכת ולהתרחק, וישנם כאלו שמתחברים לחייל ועוזרים לו, ומצליחים לשלב אותו בבסיס.

לדעתי יכולות להתעורר מספר בעיות (נעיצת מבטים, אמירת דברים פוגעים ועוד), ולרוב האשמה תיפול על בעל הנכות (שלא בצדק), אי נוחות של בעל הנכות וגם של הסובבים אותו, התנהגות שעיקרה היא התרחקות והבעת חשש משהייה בסביבתו של בעל הנכות.

לוח 5: יחסם של חיילים ללא מוגבלות שכלית כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
46	"חיילים יוכלו ללמוד על צד אחר בחברה שזה חשוב מאוד. ללמד אותם שאין ממה להתרחק." "החברה תוכל לסייע לחייל, והחייל יסייע לחברה בכך שילמדו על הפיגור שלו ויכירו את התופעה ואולי בהמשך החיים יידעו להתמודד איתה טוב יותר." "זה יכול להעלות את המודעות של כלל החיילים הסובבים אותו לנושא הזה, דבר שיכול להשפיע לטובה בעתיד של כולנו, בניסיון עם אנשים עם מוגבלות בהמשך חייו."	היכרות עם אנשים עם מוגבלות, הקניית ידע בתחום ולמידה אודות קבלת האחר
32	"אם חיילים רגילים ישרתו יחד עם חיילים עם מוגבלות, הם יבינו יותר את אותם חיילים, ואולי ישנו את הדעות שלהם על שאר האנשים עם המוגבלויות במדינה." "חייל עם פיגור יכול לתרום לתיקון הרושם של אנשים עם פיגור שכלי ויכול ללמד אנשים איך להתמודד עם אנשים מוגבלים." "היא מקסימה, תמיד מציעה עזרה, תמיד מתעניינת בשלומנו." "חיילת מאוד רצינית עם המון שמחת חיים." "ממש בחור טוב משכמו ומעלה, אין אף אחד שלא אוהב אותו ומשקיע בו את כל זמנו ומרצו."	פיתוח תפיסות חיוביות כלפי אנשים עם מוגבלות בחברה
27	"שתייחסו אליה כמו שמתייחסים לכל חייל בלי מוגבלות בבסיס או ביחידה. שיראו שהיא מסוגלת לעשות את אותם דברים שחיילים רגילים עושים ואף יותר טוב, במקרה הצורך." "אין שום השפעה על החיילים; כולם מתייחסים אליו כמו חייל רגיל." "החייל יכול לעורר אמפתיה מצד החיילים האחרים; הם יהיו ערים למגבלותיו וירצו לסייע לו ולעזור לו להשתלב."	שיפור בהתנהגות, התייחסות חיובית אל חיילים עם מוגבלות שכלית וראייתם כשווים לחיילים אחרים
2	"אם נתחשב בעובדות שאותם חיילים לא כל כך מתנהגים בסדר."	תפיסה שלילית של חיילים עם מוגבלות שכלית

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
4	"החיילים בבסיס צוחקים על החייל עם המוגבלות תוך כדי שהם מתנהגים כאילו הם חברים שלו."	התייחסות שלילית כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית
12	"אני לא מכירה חייל עם פיגור, אבל אני חושבת שאם היה בבסיס שלי חייל כזה, אז אנשים היו מרגישים לידו לא נוח, אך לא היו מתעלמים ממנו או מתייחסים אליו לא יפה בגלל שהיו מרחמים עליו." "יש לנו חייל מתנדב ביחידה ואני יודעת שלפעמים אנשים לא מרגישים נוח בנוכחותו, כי הוא קצת בוטה, ואנשים לא מבינים אותו ומעדיפים להתרחק מאשר לנסות להבין."	תחושת אי נוחות או אי ידיעה איך נכון להתייחס אל חייל עם מוגבלות שכלית

נושא 4: תפיסת השלכות השילוב על החיילים עם מוגבלות שכלית

לוח 6 מסכם איך חיילים ללא מוגבלות תופסים את השלכות השילוב על חיילים עם מוגבלות שכלית. כפי שאפשר לראות, משתתפים רבים ($n=18$) חשבו שהשילוב בצבא עוזר לחייל עם מוגבלות שכלית לחוות היכרות חיובית עם החברה הרחבה, התורמת להתפתחותו: "החייל עם המוגבלות נחשף לעולם ולאנשים נורמטיביים. לטעמי המפגש הזה מפתח ומקדם אותו, נותן לו מקום שווה בחברה, מהווה עיסוק יומיומי ומרכזי בחייו וגורם לו לחוות חוויות חיוביות רבות."

חיילים ללא מוגבלות שהשתתפו במחקר אמרו, שהשירות הצבאי מאפשר לחיילים עם מוגבלות שכלית ללמוד ולפתח מיומנויות וכישורי עבודה ולרכוש כלים שיאפשרו להסתדר טוב יותר בחיי האזרחות ובחיים עצמאיים גם מחוץ למסגרת הצבא: "אני לא יודע מה הוא היה עושה, אם הוא לא היה מגיע אלינו. הוא למד כישור שיכין אותו לאזרחות." "המטלות השונות שיש לעשות, זה ילמד אותו להיות יותר עצמאי."

תרומה זו מתבטאת, לתפיסת המשיבים, גם בפיתוח תחושת מסוגלות עצמית חזקה יותר של החייל עם המוגבלות השכלית, תחושה שביכולתו לעשות דברים כמו שאנשים אחרים בחברה עושים:

לדעתי זה יכול להוסיף מאוד למצבו של החייל, ואולי לשנות את כל חייו לטובה. הוא ירגיש שהוא מסוגל.

לפי דעתי הוא היה מרוצה יותר מחייו וחש סיפוק, מאחר שככל הנראה לאורך חייו לא ציפה ממנו הרבה, ולכן הוא להוט לתרום למדינה ויש לו הרבה מוטיבציה. דבר כזה היה מעלה את ביטחונו העצמי ויתרום להמשך חייו התקינים.

עוד אמרו המשיבים שהשילוב בצבא קידם את כישוריהם החברתיים של החיילים עם המוגבלות השכלית:

מעלה את ממשקי העבודה ומערכות יחסים עם יותר אנשים רגילים, יציאה מהבועה של המסגרת של אנשים עם מוגבלות שכלית.

שילוב של חייל עם פיגור בצבא יעזור לו הרבה. תהיה לו מסגרת קבועה, והוא יוכל לפתח כישורים חברתיים וליצור חברויות.

אני לא מכיר, אך השתלבות חברתית היא המטרה של כל אדם רגיל, ואנשים עם מוגבלות הם רגילים לכל דבר. שילוב רגיל בצבא יפגיש אדם עם בני גילו ויגרום ליצירת קשרים חברתיים ארוכי טווח.

משתתפים רבים ($n=39$) אמרו ששילוב חייל עם מוגבלות שכלית בצבא תורם לפיתוח תחושת שוויון ושייכות. חייל כזה יכול להרגיש שהוא חלק אינטגרלי מהמסגרת הצבאית וגם מהחברה הרחבה:

ההשפעה תהיה טובה לחייל, שילובו בצבא יגרום לו להאמין בעצמו ולהבין שהוא יוכל להשתלב גם בחברה בתור אדם מבוגר.

אני חושבת שזה ייתן לו תחושה טובה, כי עד עכשיו הוא שולב במסגרת של לימודים שהפכה אותו להיות חלק מהחברה הישראלית, ועכשיו בצבא תהיה לו תחושת שייכות בצורה יותר חזקה ותעודד אותו אולי.

המשתתפים ציינו גם את תחושת השמחה והאושר שחש החייל עם המוגבלות השכלית, לתפיסתם, מעצם שילובו במסגרת הצבא.

אם כן, ניתוח תשובות המשתתפים לשאלות הפתוחות מצייר תמונה חיובית. אף שמספר משתתפים ביטאו רגשות מעורבים כלפי השילוב, רובם חשבו ששילוב זה יכול לתרום לצבא, להגביר את ההנעה לשירות צבאי ולגרום לחיילים ללא מוגבלות לראות את החיים באופן חיובי יותר. עוד הם חשבו ששילוב זה תורם לפיתוח תפיסות חיוביות כלפי החיילים המשולבים, מגביר את תחושת השוויון והשייכות שלהם, מפתח את כישוריהם החברתיים ואת מיומנויות התעסוקה שלהם ומשפר את תחושת המסוגלות העצמית שלהם.

לוח 6: תפיסת השלכות השילוב על החיילים עם מוגבלות שכלית

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
18	"יוכל להתחבר לאנשים. יש לו הזדמנויות חדשות בחיים, בהתנסויות בחברה שהוא לא הכיר לפני זה." "הוא רכש חברים ופגש אנשים שהוא לא היה פוגש במקום אחר."	אפשרות להכיר את החברה הרחבה יותר ולתרום לפיתוח אישי
17	"הכנה לאנשים עם מגבלות באזרחות ושילוב בעבודה בחוץ." "זה ייתן לו כלים טובים יותר להסתדר בכוחות עצמו, ולדעתי יכול לעשות רק טוב." "אני מכירה אחד עם מגבלה שכלית שנמצא כאן בבסיס ושההתנהגות שלו השתפרה ברמות לא נורמליות; לא חייבים לשים לב למגבלה שלו."	רכישת כלים לאזרחות, פיתוח מיומנויות וכישורי עבודה
19	"תחושת מסוגלות עצמית; אם אני בתור 'האדם המוגבל' מסוגל לשרת ולתרום לצבא, אהיה מסוגל לקחת על עצמי תחומי אחריות רבים, להצליח ולפעול בצורה מיטבית בחיים האזרחיים." "זה שהחייל עם המוגבלות מתגייס ומשרת כמו כל אדם אחר נותן לו להרגיש שהוא לא 'מיוחד', שהוא מסוגל לעשות את אותם דברים שכל האחרים עושים בלי שום הגבלות בגלל המוגבלות שלהם."	פיתוח תחושת מסוגלות עצמית
17	"אני מאמין ששילובו בצבא יכול לתרום רבות להתפתחותו מבחינה חברתית, ליכולת שלו ליצור קשרים בין אישיים עם אנשים 'רגילים'."	פיתוח קשרים וכישורים חברתיים

מספר היגדים	ציטוטים לדוגמה	תמה
39	"אני חושבת שהשילוב בצבא גרם לאותה חיילת להרגיש גאוה וחלק מאיתנו ורצויה ליחידה." "יכול לגרום לחייל לתחושות שייכות ואף להשלמה עם מצבו, מכיוון שיבין שלמרות מצבו יש לו יכולת להשתלב בחברה." "לדעתי, למרות שאני לא מכירה חייל כזה, שילובו של חייל כזה בצבא הייתה משמחת אותו כי הוא לא היה מרגיש שונה משאר האנשים כמו שבדרך כלל הם מרגישים."	פיתוח תחושת שייכות ושוויון והשתלבות בצבא ובחברה
8	"רואים הרבה חיוכים ושמחה מאותו חייל." "כשהוא עובד הוא יותר שמח וזה מעודד אותו ועוזר לו."	תחושת שמחה ואושר

דיון

במחקר זה ביקשנו לבחון כיצד חיילים ללא מוגבלות שכלית תופסים שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית בצה"ל במסגרת התוכנית **שווים במדים**. ממצאי המחקר מלמדים שככלל ראו המשתתפים בחיוב את השילוב. משתתפים שהכירו חיילים מהתוכנית הפגינו תפיסות חיוביות יותר. זאת ועוד, אף שהיו משתתפים שרגשותיהם כלפי השילוב היו מעורבים, תמכו בו רובם ללא סייג. המשתתפים חשבו שהשילוב תורם ליחידה הצבאית המשלבת וגם למערכת הצבאית הרחבה, ומשפיע לחיוב על חיילי צה"ל, בעיקר דרך הגברת ההנעה לשירות צבאי והסתכלות חיובית יותר על החיים. אשר להשלכות השילוב על החיילים עם המוגבלות השכלית, חשוב להזכיר שאלה נבחנו על פי תפיסת המשתתפים ללא המוגבלות, נקודת מבט שהופכת את פרשנות הממצא מורכבת. יחד עם זאת, נראה שלתפיסת המשתתפים השילוב יכול להוביל לתפיסות חיוביות יותר כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית, להגברת תחושת השוויון והשייכות שלהם, לפיתוח כישורים חברתיים ומיומנויות תעסוקה ולשיפור תחושת המסוגלות העצמית שלהם. בפרק זה נדון בממצאים אלה.

תרומת השירות של אנשים עם מוגבלות שכלית לצבא כמערכת

ממצאי המחקר מראים שלצד השפעתה החיובית של התוכנית **שווים במדים** על החיילים עם המוגבלות השכלית עצמם ועל בני משפחתם, כפי שדווח במקום אחר (ורנר, 2015), ניכרת

גם תרומה לחיילים ללא המוגבלות השכלית המשרתים עמם. הממצאים האיכותניים הראו, בין היתר, שהתוכנית מגבירה את ההנעה והמוטיבציה הפנימית של חיילים אלה. ממצא זה חשוב בעיקר בגלל ההתמודדות ארוכת השנים של צה"ל עם בעיית אי הנעה לשירות (חמיאל, 1999; שטרן, 1998). כי אף שאפשר לאלץ צעירים להתגייס לצבא, אין ספק שחיילים הרוצים לשרת ימלאו את תפקידם טוב יותר מחיילים היוצאים ידי חובה בלבד (שם; שם). נראה שההיכרות עם חיילים עם מוגבלות, שהתנדבו לשרת למרות מוגבלותם, והשירות לצדם יכולים להיות לעזר ולשפר את הנכונות של חיילים מקבוצות אוכלוסייה שונות לשרת אף הם שירות מלא. על אף חשיבותם של ממצאים אלה, נותרת בעינה שאלת עומקו של השילוב. אף שהמערכת הצבאית רואה ייעוד בקליטת אנשים מחלקי אוכלוסייה שונים, אין זה ברור אם קליטתם של חיילים עם מוגבלות שכלית אמיתית ושווה. לא נמצאו ציטוטים רבים שתמכו בתפיסות עמוקות של חברות אמיתית ושווה בין חיילים עם וללא מוגבלות. מלבד זאת טרם ידועות ההשלכות ארוכות הטווח של שילוב זה, הן על חיילים ללא מוגבלות והן על הצבא כמערכת. יש לבדוק נושא זה במחקרי אורך.

תרומתם של ידע בתחום והיכרות עם חיילי התוכנית לעמדות כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות

ממצאי המחקר הכמותיים מצביעים על קשר בין ידע על מוגבלות שכלית ורצון לרכוש עוד ידע בתחום לבין תפיסות כלפי שילוב. למרות חשיבות ממצא זה, יש לקחת בחשבון מגבלה אחת של המחקר הנוכחי – בדיקת רמת הידע מנקודת מבטו של המשיב. כלומר: המשתתפים התבקשו לדווח מהי לדעתם רמת הידע שלהם על מוגבלות שכלית, אבל ידע זה לא נבדק אובייקטיבית במחקר, ועל כן לא ניתן להסיק על טיבו. למרות מגבלה זו הממצאים תומכים בממצאי מחקרים קודמים ולפיהם ידע רב יותר מערער תפיסות מתייגות (Hampton & Xiao, 2008; Werner, 2015). ידע יכול לערער תפיסות שגויות אודות מגבלה, ובכך לרופף תפיסות שליליות (Hunt & Hunt, 2004). המחקר הנוכחי מחזק את הדעה שהרחבת הידע היא דרך יעילה לערער תפיסות מתייגות ולקדם תפיסות חיוביות כלפי אנשים עם מוגבלות (Werner, 2017).

ממצאי המחקר הכמותי והאיכותני מלמדים שהיכרות אישית של חיילים ללא מוגבלות שכלית עם חיילי התוכנית הובילה למודעות גבוהה יותר, להבנה מהי מוגבלות שכלית ולהכרה ביכולות ובכוחות של אנשים עם מוגבלות שכלית. גם ממצאי מחקרים קודמים הדגישו שהיכרות בין אישית יעילה ביותר לשינוי תפיסות (Corrigan, et al., 2012; Walker & Scior, 2013). עם זאת חשוב לקחת בחשבון ממצאי מחקרים קודמים המורים שכדי להבטיח שינוי חיובי, יש לנקוט משנה זהירות מבחינת הדרך שבה נעשית היכרות זו. בין היתר חשוב לחשוף את האוכלוסייה הלא מוגבלת לאנשים עם מוגבלות שאינם נמנים עם הסטריאוטיפים הרווחים וגם לאנשים שונים עם מוגבלות שכלית בעלי מגוון יכולות

(Clement, et al., 2012; Reinke, Corrigan, Leonhard, Lundin, & Kubiam,)
 2004). הכרת היכולות של חיילים עם מוגבלות שכלית מאפשרת לאוכלוסייה הנחשפת אליהם לשנות את תפיסותיה המתייגות ולהבחין ביכולותיהם ולא רק בקשייהם, למשל יכולות העבודה שלהם בבסיס או היכולת שלהם לרקום קשר בין אישי.

לצד חשיבות המגע וההיכרות, העידו הממצאים האיכותניים שלעתים המפגש של חייל ללא מוגבלות עם חייל עם מוגבלות שכלית לווה בתחושת מתח, אי נוחות ואי ידיעה כיצד לפעול. ממצאים אלה תומכים במחקרים קודמים שהראו שאחד הקשיים העיקריים במפגש עם אדם עם מוגבלות הוא הרגשת האי-נוחות המאפיינת את המפגש עצמו (Corrigan, 2004); סיבתה העיקרית היא שאין הפרט יודע מה מצופה ממנו במפגש כזה (Safilios-Rothschild, 1970). כיוון שתחושת אי נוחות זו עשויה להוביל לריחוק בין אנשים ללא מוגבלות שכלית לבין אנשים עם מוגבלות שכלית (Scior, 2011), נודעת חשיבות רבה למפגש במסגרת הצבא, כי במסגרת זו פוגשים את החיילים עם המוגבלות השכלית במצב של שוויון ויכולת, המאפשר לפתח תפיסות חיוביות כלפיהם.

ממצאי מחקר זה מדגישים את החשיבות הרבה של היכרות ומגע בין חיילים עם וללא מוגבלות. יחד עם זאת, ברצוננו להפנות זרקור לנקודת חולשה אחת: מתיאור שלבי התוכנית ניתן לראות שרוב תכניה מתמקדים באדם עם המוגבלות השכלית עצמו, החל בבדיקת התאמתו לצבא, דרך הכשרתו לשילוב בצבא על ידי הקניית ידע ומיומנויות שונות ותקופת הכשרה בהתנדבות ועד לגיוסו המלא. בה בעת אף שצוות התוכנית שומר על קשר עקיב עם מפקדי היחידות השונות, ההכשרה שניתנת להם, כמו גם לחיילים ללא מוגבלות שכלית, איננה אחידה ונעשית בדרכים שונות ובלתי פורמליות בעיקרן.

ואולם בשנים האחרונות חל שינוי בתפיסת המוגבלות, והמבט עליה חברתי יותר מאשר רפואי; כלומר: רואים את החשיבות שבהתייחסות לסביבתו של האדם עם המוגבלות השכלית, ובהקשר שלנו למפקדים, לחיילים ללא המוגבלות ולמערכת הצבאית הרחבה. המודל הרפואי של מוגבלות רואה בה טרגדיה פרטית של האדם – הלקות של הפרט והתייחסותו אליה הן שמעצבות את תנאי חייו, ובתוך כך גם את סיכויו, או העדר סיכויו, להשתלב במרחב הציבורי (Rimmerman, 2013). הפתרונות שמחפשים לאור הנחת יסוד זו הם שינוי ושיפור תנאי חייו ורווחתו הכללית של האדם עצמו כך שיתאים לסביבתו.

המודל החברתי, לעומתו, אומר שיחסי כוחות חברתיים והאינטראקציה שלהם עם לקותו של האדם הם אלה המכוננים למעשה את מוגבלותו, ולא הלקות כשלעצמה; כלומר: חסמים חברתיים, כמו גם עמדות ותפיסות שליליות המושרשות לאורך ההיסטוריה, הם אלה המצמצמים את האפשרויות המוצעות לפרט והמקשים על השתלבותו בקהילה (Blackman et al., 2003; Haller, 2010).

לאור המודל החברתי חשוב לא רק להכשיר לצבא אנשים עם מוגבלות שכלית, אלא גם לחולל שינויים בתפיסת אוכלוסייה זו בסביבה הרחבה יותר. כפי שניתן לראות ממצאי מחקר זה, דרך אחת לחולל שינויים אלה היא לשלב ביחידות צבא שונות חיילים עם וללא מוגבלות. ביחידות אלה חשוב להקנות ידע אודות מוגבלות, כדי להוביל לשינוי עמדות שורשי יותר. להקניית ידע ולהכשרה מתאימה ביחידות המקבלות יש הכוח להוביל לקבלה אמיתית יותר של החיילים עם המוגבלות השכלית, להקל את תחושת האמביוולנטיות ואת החשש ממגע שביטאו חלק מהחיילים ללא מוגבלות שכלית, ולחדד את ההבנה כיצד ניתן לראות חיילים עם מוגבלות שכלית ממקום של כבוד ושוויון אמיתי.

תרומת השירות הצבאי לחיילים עם מוגבלות שכלית

אמנם המחקר הנוכחי התמקד בנקודת המבט של החיילים ללא מוגבלות ולא בזו של החיילים עם המוגבלות, אבל אלה הראשונים גורסים שהשילוב תורם לפיתוח מיומנויותיהם וכישוריהם של החיילים עם המוגבלות בעיקר במישור התעסוקה. זוהי תובנה חשובה מאוד, כי מחקרים בעולם מצביעים על הקושי של אנשים עם מוגבלות שכלית למצוא עבודה ועל השכר הנמוך מאוד שמקבלים על פי רוב אלה שכן מועסקים (European Intellectual Disability Research Network, 2003). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם השינוי בתפיסת אנשים עם מוגבלות המתחולל בעשורים האחרונים, שעיקרו הדגשת קווי הדמיון הבסיסיים ולא השוני בין אנשים עם מוגבלות שכלית לאחרים. תפיסה זו הובילה להבנה שמסגרות המיטיבות עם כלל האוכלוסייה עשויות להיטיב גם עם אנשים עם מוגבלות שכלית, ושאינן לבודד את האדם עם המוגבלות במסגרת נפרדת ייחודית. התוכנית **שווים במדים** מאפשרת לאנשים עם מוגבלות שכלית להשתלב במערך חברתי מרכזי בחברה הישראלית, שרוב הבוגרים הצעירים מפתחים בו את כישוריהם, ולפתח גם הם כישורים ולצאת עם סיום השירות למסגרת תעסוקה, כשהם מוכנים ומיומנים יותר.

התוכנית **שווים במדים** תורמת לאנשים עם מוגבלות שכלית גם מבחינת השילוב בקהילה. ממצאי המחקר מלמדים שהחיילים תפסו את השילוב ככלי המאפשר למדינת ישראל למלא הלכה למעשה את התחייבותה לקדם את ערכי אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (UN General Assembly, 2007), הרואים בשילוב קהילתי ובהשתתפות של אנשים עם מוגבלות בחיי הקהילה ערכי יסוד חשובים. מלבד השילוב הפיסי במסגרת הצבאית תרמה ההשתתפות בתוכנית לשילוב חברתי ופסיכולוגי של משתתפיה. שילוב חברתי משמעו שהפרט נמצא באינטראקציה עם אחרים בקהילתו ומקבל תמיכה חברתית (Wong & Solomon, 2002). השירות בצה"ל תרם לקשרים בין חיילים עם מוגבלות שכלית לחיילים אחרים ולפיתוח כישוריהם החברתיים של אלה הראשונים. השירות סיפק למשתתפי התוכנית הזדמנות להכיר אנשים חדשים ולהיות חלק בלתי נפרד מקהילה של אנשים ללא מוגבלות שכלית. שילוב פסיכולוגי משמעו תחושת הפרט שהוא שייך לקהילתו

(Wong & Solomon, 2002). לתפיסת המשתתפים במחקר פיתח השירות בצה"ל אצל בוגרי התוכנית תחושת שייכות ושוויון. הם חשו שהם שייכים ליחידה שהם משרתים בה, ואף מהווים חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית כולה, כי הם ממלאים תפקיד נושא משמעות ונוטלים חלק בחובות האזרח למדינה ותורמים למענה.

למרות כל האמור לעיל, אפשר שכדי להעמיק את השילוב והקבלה של אנשים עם מוגבלות שכלית במסגרת הצבא, נדרשיים שינויים יסודיים יותר בתהליך קבלתם. נכון להיום, ברת המחדל של אנשים עם מוגבלות שכלית היא פטור משירות, ואלה בהם הרוצים לשרת נדרשים לעבור ועדות ואבחונים שיבדקו אם הם כשירים להתגייס על פי הקריטריונים שקבעה המערכת. אף שהליך זה מובן לאור ייעודו הראשוני של הצבא כגוף ביטחוני, הוא עלול לפגוע בדימוי העצמי ובתפיסה העצמית של בוגרים אלה שיחוו שהם עומדים למבחן ועליהם להוכיח את עצמם. כלומר: עמדות שליליות מתהוות לא רק מתוך תפיסות אישיות שליליות, אלא הן גם תוצר של הבניה חברתית ונהלים שהשתמרו לאורך השנים ועלולים להוביל להדרה, חלקית לכל הפחות, של אוכלוסייה זו.

מוגבלות המחקר

למחקר זה מספר מגבלות, וחשוב לתת עליהן את הדעת: (1) המדגם היה מדגם נוחות, ועל כן אפשר שאין המשתתפים מייצגים את כלל חיילי צה"ל ושיש הטיה לחיילים המעוניינים בנושא הנבדק. יחד עם זאת ניסינו להגיע למגוון רחב של חיילים בבסיסים וביחידות שונות ומתוך כך לדעות מגוונות. יש להזכיר גם שמלבד גיל המשתתפים, לא נמצאו הבדלים במאפייני הרקע בין משתתפים שהכירו את חיילי התוכנית לבין אלה שלא הכירו אותם. (2) ממצאי המחקר מתבססים על כלי מחקר אחד עיקרי בלבד, כאשר באחד משלושת הסולמות בכלי זה נמצאה מהימנות פנימית נמוכה יותר. מחקר זה הוא אפוא תיאורי בעיקרו ואיננו בודק את הקשרים בין תפיסות כלפי שילוב לבין משתני תוצאה אחרים. זאת ועוד, רק כמחצית מהמשתתפים השיבו גם על השאלות הפתוחות, והמידע האיכותני שניתן לדלות משתי שאלות אלה על תפיסות ועמדות דל יחסית לזה שניתן היה להשיג דרך ראיונות עומק עם החיילים ללא מוגבלות שכלית. ראוי אפוא שבמחקרי המשך ייערכו גם ראיונות עומק עם קבוצה זו. (3) בסקר מסוג זה, שנערך בנקודות זמן אחת, אי אפשר להצביע על מסקנות סיבתיות, אלא על קשרים בלבד. (4) המחקר התבסס על נקודת המבט של חיילים ללא מוגבלות שכלית בלבד. תפיסותיהם של החיילים עם מוגבלות שכלית נבדקו בחלק אחר של מחקר מלווה זה (ורנר, 2015; Werner & Hochman, 2018). (5) במחקר מסוג זה תמיד יש חשש לרצייה חברתית, משום שפרטי השאלון ומטרתם עשויים להיות ברורים למשיבים.

סיכום

מגבלות אלה אינן ממעיטות מחשיבותו של המחקר הנוכחי, שהוא הראשון מסוגו שבחן תפיסות של חיילים כלפי שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית. ממצאי המחקר מראים ששילוב חיילים עם מוגבלות שכלית במערכת הצבאית יכול להוביל לשינוי תפיסות ברבדים שונים.

ברובד האישי דיווחו חיילים ללא מוגבלות שבאו במגע עם חיילי התוכנית על עמדות חיוביות כלפי חיילים עם מוגבלות שכלית. אף שלא נבדקה התנהגותם בפועל, דיווחיהם של המשיבים מעידים שהם מתייחסים אל חיילי התוכנית כשווים בין שווים, מקבלים אותם כפי שהם, ומכילים אותם בתוך היחידה הצבאית. כך זוכים אלה האחרונים לתחושת מסוגלות עצמית רבה יותר ובעקבותיה לשיכוך תחושת התיוג וההדרה שייתכן שחשו במסגרות אחרות בחייהם. ברובד הבין אישי הובילה ההיכרות של חיילים ללא מוגבלות שכלית עם חיילי התוכנית לתפיסות חיוביות יותר.

ברובד הערכי הצביעו ממצאי המחקר על תרומת התוכנית **שווים במדים** למימוש ייעודו האידיאולוגי של צבא ישראל כצבא העם, המדגיש את חשיבות שילובן של כל קבוצות החברה. כך נוצר כור היתוך, המוביל לחברה סובלנית ומקבלת יותר. התוכנית מאפשרת לצה"ל להיות מערכת ערכית יותר המקדמת גם מטרות חברתיות רחבות, דוגמת שילוב והכלה.

ברובד המבני יכולים כוחות חברתיים ומבנים חברתיים (החוק, מדיניות, נהלים חברתיים, ותקשורת המונים) לשנות תפיסות של רבים (Cook et al., 2014). מכיוון שצה"ל הוא מבנה מרכזי בחברה הישראלית, שילוב חיילים עם מוגבלות שכלית ביחידות מציג מסר ברור האומר שיש לראותם כחלק בלתי נפרד מהחברה.

ברובד המעשי מדגישים ממצאי המחקר הנוכחי כמה חשוב לעודד מגע מתמשך בין חיילים עם מוגבלות שכלית לחיילים ללא מוגבלות שכלית בדרך המאפשרת להם לפעול לקראת מטרות משותפות ולחשוף את כוחותיהם ואת יכולותיהם. מפגש במסגרת חיים רגילה ובסיטואציה יומיומית מאפשר היכרות ופיתוח תפיסות חיוביות. על כן חשוב לייצר אפשרויות רבות להיכרות מסוג זה, הן ביחידות צבאיות והן במסגרות חיים אחרות.

מקורות

אקים ישראל (2017). **שירות צבאי – הישג אישי וחברתי**. אוהזר מ-
<http://www.akim.org.il/index.php/conscription-in-israel>.

גולדפינגר, ר' (2012). **השואה היא גם שלנו**. אוהזר מ-
<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/236807>.

ורנר, ש' (2015). **השירות הצבאי של אנשים עם מוגבלות שכלית: השפעתו על איכות החיים של הפרט והוריו ועל עמדות הסביבה כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית – דוח מחקר לקרן שלם**. אוהזר מ-

<http://www.kshalem.org.il/pages/item/1072>.

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998.

חמיאל, י' (1999). איך מטפלים בבעיית המוטיבציה בזמן הנכון. **מערכות, 365**, 31-35.

טלר, י' (2001). **התמודדות המשפחה עם ילד חריג**. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.

מונק, מ' וקליבנסקי, ח' (2009). שילוב חניכים עם צרכים מיוחדים בצופים. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי. אוהזר מ-

http://www.btl.gov.il/Publications/Special_Activities_publications%5CPages/mifal134.aspx

מייזלס, ע' (1995). לקראת גיוס. בתוך ח' פלום (עורך), **מתבגרים בישראל: היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים** (עמ' 177-200). אבן יהודה: רכס.

מילשטיין, א' וריבקין, ד' (2013). **שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים בבתי-ספר רגילים: קידום השילוב ויצירת תרבות בית-ספרית משלבת**. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. אוהזר מ-

<http://brookdaleheb.jdc.org.il/Uploads/PublicationsFiles/Jan-2013-Shiluv-HEB-REP.pdf>

מנדלר, ד' ונאון, ד' (2003). **הערכת תוכנית של תעסוקה נתמכת לאנשים עם פיגור שכלי המופעלת בידי אלווין ירושלים**. ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. אוהזר מ-

<http://brookdaleheb.jdc.org.il/Uploads/PublicationsFiles/427tr-elwyn-heb.pdf>

סמוחה, ס' (1983-84). **עדתיות וצבא בישראל: תזות לדיון ולמחקר**. מדינה, **ממשל ויחסים בינלאומיים, 22**, 5-32.

פיין, מ' (2013). **נכונות מעסיקים להעסיק אדם עם פיגור שכלי לאור תקנות שכר מינימום מותאם** (עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית). חיפה: אוניברסיטת חיפה. אוהזר מ-

http://www.kshalem.org.il/uploads/pdf/article_1783_1383813207.pdf

שטרן, ר' (1998). מהפך במוטיבציה לשירות בצה"ל. **מערכות, 360**, 28-35.

תנועת הצופים העבריים בישראל (2014). **שנינו שווים – שנינו צופים: צופי צמי"ד – שילוב ילדים ונוער בעלי צרכים מיוחדים**. תל אביב: הצופים. אוחזר מ-

<http://www.zofim.org.il/pics/center/%D7%97%D7%95%D7%91%D7%A8%D7%AA%20%D7%AA%D7%93%D7%9E%D7%99%D7%AA.pdf13.3.pdf>

Abraham, C., Gregory, N., Wolf, L., & Pemberton, R. (2002). Self-esteem, stigma, and community participation amongst people with learning difficulties living in the community. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 12*, 430-443.

<http://dx.doi.org/10.1002/casp.695>

Beit Issie Shapiro (2013). *Park Chaverim*. Retrieved from

<http://en.beitissie.org.il/test-exporting-our-innovations-post/on>.

Ben-Ari, E., Rosenhek, Z., & Maman, D. (2001). The military, state and society in Israel: An introductory essay. In D. Maman, E. Ben-Ari & Z. Rosenhek (Eds.), *The military, state and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives* (pp. 1-39). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Ben-Eliezer, U. (2002). From military role-expansion to difficulties in peace-making: The Israeli Defense Forces 50 years on. In D. Maman, E. Ben-Ari, & Z. Rosenhek (Eds.), *The military, state and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives* (pp. 137-172). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Blackman, T., Mitchell, L., Burton, E., Jenks, M., Parsons, M., Raman, S., & Williams, K. (2003). The accessibility of public spaces for people with dementia: A new priority for the Open City. *Disability & Society, 18*, 357-371.

Clement, S., van Nieuwenhuizen, A., Kassam, A., Flach, C., Lazarus, A., de Castro, M., Norman, I., & Thornicroft, G. (2012). Filmed versus live social contact interventions to reduce stigma: Randomised controlled trial. *British Journal of Psychiatry, 201*, 57-64.

doi: 10.1192/bjp.bp.111.093120

- Cobigo, V., Ouellette-Kuntz, H., Lysaght, R., & Martin, L. (2012). Shifting our conceptualization of social inclusion. *Stigma Research and Action*, 2, 75-84.
doi: 10.5463/SRA.v1i1.10
- Cook, J. E., Purdie-Vaughns, V., Meyer, I. H., & Busch, J. T. (2014). Intervening within and across levels: A multilevel approach to stigma and public health. *Social Science and Medicine*, 103, 101-109.
doi: 10.1016/j.socscimed.2013.09.023
- Corrigan, P. W. (2004). Target-specific stigma change: A strategy for impacting mental illness stigma. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 28, 113.
doi: 10.2975/28.2004.113.121
- Corrigan, P. W., Morris, S. B., Michaels, P. J., Rafacz, J. D., & Rüsch, N. (2012). Challenging the public stigma of mental illness: A meta-analysis of outcome studies. *Psychiatric Services*, 63, 963-973.
doi: 10.1176/appi.ps.201100529
- Dagnan, D. & Waring, M. (2004). Linking stigma to psychological distress: Testing a social cognitive model of the experience of people with intellectual disabilities. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 11, 247-254.
<http://dx.doi.org/10.1002/cpp.413>
- Dar, Y. & Kimhi, S. (2001). Military service and self-perceived maturation among Israeli youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 427-448.
- Ditchman, N., Kosyluk, K., Lee, E. J., & Jones, N. (2016) How stigma affects the lives of people with intellectual disabilities: An overview. In K. Scior & S. Werner (Eds.), *Intellectual disability & stigma: Stepping out from the margins* (pp. 31-48). London: Palgrave Macmillan.
- European Intellectual Disability Research Network (2003). *Intellectual disability in Europe: Working papers*. Canterbury: Tizard Centre, University of Kent at Canterbury. Retrieved from <http://www.enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Intellectual-Disability-in-Europe.pdf>.

- Findler, L., Vilchinsky, N., & Werner, S. (2007). The multidimensional attitudes scale toward persons with disabilities (MAS): Construction and validation. *Rehabilitation Counseling Bulletin, 50*, 166-176.
doi: 10.1177/00343552070500030401
- Freudenthal, J. J., Boyd, L. D., & Tivis, R. (2010) Assessing change in health professions volunteers' perceptions after participating in Special Olympics healthy athlete events. *Journal of Dental Education, 74*, 970-979.
- Hall, H. & Minnes, P. (1999) Attitudes towards persons with Down's syndrome: The impact of television. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 11*, 61-76.
doi: 10.1023/A:1021812702337
- Haller, B. A. (2010). *Representing disability in an ableist world: Essays on mass media*. Louisville: Avocado Press.
- Hampton, N. A. & Xiao, F. (2008). Psychometric properties of the Mental Retardation Attitude Inventory-Revised in Chinese college students. *Journal of Intellectual Disability Research, 52*, 299-308.
doi: 10.1111/j.1365-2788.2007.01020.x
- Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Oi, F., Watanabe, K., Shimada, H., & Fugjimura, I. (2002). Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 46*, 365-378.
doi: 10.1046/j.1365-2788.2002.00406.x
- Hsieh, H. F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, 15*, 1277-1288.
doi: 10.1177/1049732305276687
- Hunt, C. S. & Hunt, B. (2004). Changing attitudes toward people with disabilities: Experimenting with an educational intervention. *Journal of Managerial Issues, 16*, 266-280.
- Iacono, T., Lewis, B., Tracy, J., Hicks, S., Morgan, P., Recoche, K. & McDonald, R. (2011) DVD-based stories of people with

developmental disabilities as resources for inter-professional education. *Disability and Rehabilitation*, 33, 1010-1021.

doi: 10.3109/09638288.2010.520802

Izraeli, N. D. (2002). Paradoxes of women's service in the Israel Defense Forces. In D. Maman, E. Ben-Ari, & Z. Rosenhek (Eds.), *The military, state and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives* (pp. 203-238). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Jahoda, A. & Markova, I. (2004). Coping with social stigma: People with intellectual disabilities moving from institutions and family home. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48, 719-729.

<http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2788.2003.00561.x>

Johnson, H., Douglas, J., Bigby, C., & Iacono, T. (2009). Maximizing community inclusion through mainstream communication services for adults with severe disabilities. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 11, 180-190.

Klingner, J., Vaughn, S., Schumn, J. S., Cohen, P., & Forgan, J. W. (1998). Inclusion or pull-out: Which do children prefer. *Journal of Learning Disabilities*, 31, 148-158.

Mahar, A. L., Cobigo, V., & Stuart, H. (2013). Conceptualizing belonging. *Disability and Rehabilitation*, 35, 1026-1032.

doi: 10.3109.09638288.2012.717584

Maulik, P. K., Mascarenhas, M. N., Mathers, C. D., Dua, T., & Saxena, S. (2011). Prevalence of intellectual disability: A meta-analysis of population-based studies. *Research in Developmental Disabilities*, 32, 419-436.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2010.12.018>

McManus, J., Feyes, K. J., & Saucier, D. A. (2011) Contact and knowledge as predictors of attitudes toward individuals with intellectual disabilities. *Journal of Social and Personal Relationships*, 28, 579-590.

doi: 10.1177/0265407510385494

- Mirza, I., Tareen, A., Davidson, L. L., & Rahman, A. (2009). Community management of intellectual disabilities in Pakistan: A mixed methods study. *Journal of Intellectual Disability Research, 53*, 559-570.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01176.x>
- Nota, L., Santilli, S., Ginevra, M. C., & Soresi, S. (2014). Employer attitudes towards the work inclusion of people with disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 27*(6), 511-520.
 doi: 10.1111/jar.12081.
- Officer, A. & Groce, N. E. (2009). Key concepts in disability. *The Lancet, 374*, 1795-1796.
- Overmars-Marx, T., Thomése, F., Verdonshot, M., & Meininger, H. (2014). Advancing social inclusion in the neighbourhood for people with an intellectual disability: An exploration of the literature. *Disability & Society, 29*, 255-274.
- Overton, S. L. & Medina, S. L. (2008). The stigma of mental illness. *Journal of Counseling & Development, 86*, 143-151.
 doi: 10.1002/j.1556-6678.2008.tb00491.x
- Panek, P. E. & Smith, J. L. (2005). Assessment of terms to describe mental retardation. *Research in Developmental Disabilities, 26*, 565-576.
 doi: 10.1016/j.ridd.2004.11.009
- Phelan, J. C., Bromet, E. J., & Link, B. G. (1998). Psychiatric illness and family stigma. *Schizophrenia Bulletin, 24*, 115-126.
<http://dx.doi.org/10.1093/oxfordjournals.schbul.a033304>
- Reinke, R. R., Corrigan, P. W., Leonhard, C., Lundin, R. K., & Kubiak, M. A. (2004). Examining two aspects of contact on the stigma on mental illness. *Journal of Social and Clinical Psychology, 23*, 377-389.
- Rimmerman, A. (2013). Social inclusion of people with disabilities: National and international perspectives. New York: Cambridge University Press.
- Rooney, N. M. (2014). *Promoting positive attitudes toward individuals with Down Syndrome: The relationship between indirect contact*

- interventions and the quality of previous contact* (Psychology Honors Projects). Minnesota, USA: Macalester College. Retrieved from http://digitalcommons.macalester.edu/psychology_honors/34/
- Safilios-Rothschild, C. (1970). *The sociology and social psychology of disability and rehabilitation*. New York, NY: Random House.
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M., Gomez, S. C., et al. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports* (11th ed.). Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Scior, K. (2011). Public awareness, attitudes and beliefs regarding intellectual disability: A systematic review. *Research in Developmental Disabilities, 32*, 2164-2182.
doi: 10.1016/j.ridd.2011.07.005
- Scior, K. (2016). Toward understanding intellectual disability stigma: Introduction. In K. Scior & S. Werner (Eds.), *Intellectual disability & stigma: Stepping out from the margins* (pp. 3-14). London: Palgrave Macmillan.
- Seewooruttun, L. & Scior, K. (2014). Interventions aimed at increasing knowledge and improving attitudes towards people with intellectual disabilities among lay people. *Research in Intellectual Disabilities, 35*, 3482-3495.
doi: 10.1016/j.ridd.2014.07.028
- Siller, J., Chipman, A., Ferguson, L. T., & Vann, D. H. (1967). *Studies in reactions to disability: Attitudes of the non-disabled toward the physically disabled, XI*. New York: School of Education at New York University.
- Siperstein, G. N., Parker, R. C., Bardon, J. N., & Widaman, K. F. (2007). A national study of youth attitudes toward the inclusion of students with intellectual disabilities. *Exceptional Children, 73*, 435-455.
<http://dx.doi.org/10.1177/001440290707300403>

UN General Assembly. (2007). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities A/RES/61/106: Resolution*. 24 January 2007. Retrieved from:

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/45f973632.html>

Verdonschot, M. M., de Witte, L. P., Reichrath, E., Buntinx, W. H., & Curfs, L. M. (2009). Impact of environmental factors on community participation of persons with an intellectual disability: A systematic review. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 54-64.

doi: 10.1111/j.1365-2788.2008.01128.x.

Walker, J. & Scior, K. (2013). Tackling stigma associated with intellectual disability among the general public: A study of two indirect contact interventions. *Research in Developmental Disabilities*, 34, 2200-2210.

doi: 10.1016/j.ridd.2013.03.024

Ward, T. & Stewart, C. (2008). Putting human rights into practice with people with an intellectual disability. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 20, 297-311.

Weisel, A., Kravetz, S., Florian, V., & Shurka-Zernitsky, E. (1988). The structure of attitudes towards persons with disabilities: An Israeli validation of Siller's Disability Factor Scales-General (DFS-G). *Rehabilitation Psychology*, 33, 227-238.

Werner, S. (2015). Public stigma and the perception of rights: Differences between intellectual and physical disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 38, 262-271.

Werner, S. (2017). Can interpersonal contact help improve attitudes toward soldiers with intellectual disability? An Israeli study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 61, 1162-1173.

Werner, S. & Hochman, Y. (2018). On self-identity: The process of inclusion of individuals with intellectual disabilities in the military. *Disability and Rehabilitation*, ahead of print.

doi: 10.1080/09638288.2018.1443158

Werner, S. & Scior, K. (2016) Interventions aimed at tackling intellectual disability stigma: What works and what still needs to be done. In K.

Scior & S. Werner (Eds.), *Intellectual disability & stigma: Stepping out from the margins* (pp. 129-148). London: Palgrave Macmillan.

White, G. W., Simpson, J. L., Gonda, C., Ravesloot, C., & Coble, Z. (2010). Moving from independence to interdependence: A conceptual model for better understanding community participation of centers for independent living consumers. *Journal of Disability Policy Studies, 4*, 233-240.

Wong, Y. L. I. & Solomon, P. L. (2002). Community integration of persons with psychiatric disabilities in supportive independent housing: A conceptual model and methodological considerations. *Mental Health Services Research, 4*, 13-28.

